

OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDA BOĞA VE AY FİGÜRLERİNİN İŞLEVİ THE FUNCTION OF TAURUS AND MOON FIGURES IN THE EPIC OF OGHUZ KHAN

Tuğçe ERDAL*

Öz

Oğuz Kağan Destanı'nın bugün bilinen en eski yazma nüshası Uyğur harfleri ile yazılan giriş, ara ara orta ve son kısmı eksik olan metindir. Bu metin Paris'te Bibliothèque Nationale'in Türkçe eserler bölümünde 1001 numarada kayıtlıdır. 21 yaprakta oluşan bu el yazması nüsha eksik kısımlar hariç 376 satırdan oluşmaktadır. Bu nüsha Rıza Nur tarafından keşfedilmiş, ilmi olarak W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından önce Almanca olarak basılmış (1932), daha sonra da Türkçe olarak *Oğuz Kağan Destanı* (1936) adı ile yayınlanmıştır. Oğuz Kağan Destanı bütün Türk milletinin destanı hayatını dile getiren büyük bir eserdir. Destandaki rivayetler çok eski zamanda oluşmuştur. Bu sebeple zamanla destandaki ana metinde eksilmeler meydana gelmiştir. Metindeki eksik kısımlar nedeniyle tamamının ne kadar olduğu, neleri içerdiği, nerede ve ne zaman kaleme alındığı, eldeki metnin bir parçası ya da kopya bir metin olup olmadığı günümüzde tartışma konusudur. Sözü edilen bu varyant *Oğuz Kağan Destanı*'nın konar-göçer millet olan Türklerin şuuruna özgü evrenin yaratılışı ile ilgili "kozmetik" mitolojik düşüncenin vermiş olduğu devlet kurma geleneği ve sosyal-ahlaki düzen olan mitolojik tasavvurları, inançları, hayat tarzları ve gelenekleri hakkında belge niteliği taşımaktadır.

Uyğur harfli *Oğuz Kağan Destanı*'nın teşekkülüne ilişkin pek çok görüş bulunmaktadır. Metin, bir boğa bezeğiyle başlar. Hemen arkasından metne girilir. Eski Türklerde boğa destanlarda oldukça konu olmuştur. Boğa, çağlar boyunca yeniden doğuşu, başlangıcı, Kuvvet ve hükümdarlığın sembolü olarak hükümdarlığı temsil etmiştir. Metnin başlangıcında yer alan boğa resmi, araştırmacılar tarafından farklı açılardan yorumlanmıştır. Söz konusu bu yorumların bazılarında boğa resminin Oğuz Kağan'ın kendisi olduğu öne sürülürken bazılarında boğa resminin yeryüzünün yaratılmasının sembolik bir resmi olduğunu savlanmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar resimdeki boğanın Oğuz Kağan'ın kendisi değil babası olabileceğini iddia etmişlerdir. Metnin girişindeki boğa resminin Oğuz Kağan'ın babası ya da kendisi hatta yaratılış sürecinin temsili resmi olduğu iddialarına karşın metnin ilk satırlarında yer alan Ay Kağan ifadesi ile ilgili olarak Ay'ın Oğuz Kağan'ın annesi, babası hatta çift cinsiyetli bir ilah olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Ay, ilkel insandan itibaren birçok kültürün açıklamaya çalıştığı gökssel kültlerin başında gelmektedir. Ay kültü, her din ve her dönem için ayrı bir öneme sahiptir. Eski Türklerde de görülen ay kültürünün, Gök Tanrı kültü ile ilişkisi çok eski dönemlere dayanır. Aya verilen önem, kaynaklarla ve etnografik verilerle desteklenmektedir. Boğa ve ayın Türk mitolojik sistemi içindeki mitik özellikleri de göz önünde bulundurularak destandaki Boğa ve ayın Oğuz Kağan ile ilişkileri bağlamında kimlikleri ve konumları incelenecektir. Ancak mitik tarih sürecinde boğa ile ayın tesadüfen yan yana gelmediği görülmektedir. Boğa ve Ay her zaman mitsel yaratım sürecinde birlikte anılmıştır. Ay astral kültüründe boğanın boynuzları ile ayın hilal şekli eş koşulmuştur. Bu bağlamda Oğuz Kağan Destanı'nda da derin mitik katmanlar görülmektedir. Bu çalışmada tüm iddialar bütünlüklü bir bakış açısı ile değerlendirilecek ve buradan hareketle destanda geçen boğa ve ay motifleri üzerinde durularak Türk kültüründeki yeri ve önemine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Kağan Destanı, Boğa, Ay, Baba, Anne.

Abstract

The oldest known copy of *The Epic of Oghuz Khan* is the text written in the Uyghur script that is registered among Turkish writings with the number 1001 in the *Bibliothèque Nationale* in Paris, although the introduction, body, main body and conclusion sections of the text are missing. This 21-page manuscript consists of 376 lines, aside from the missing sections. This copy was discovered by Rıza Nur, science first published in German by W. Bang and Reşit Rahmeti Arat (1932), then as the *Epic of Oghuz Khan* in Turkish (1936), published. The epic of Oğuz kağan epic life is a great work of expressing the whole Turkish nation. The stories in the epic were constituted in very ancient times. For this reason, the lack in the main text have occurred over time in the epic. Today, it is still a question of debate that how long the entire text is, its actual content, where and when it was written, and whether it is a part of the manuscript or a copy due to the missing sections in the text. The version in question is a kind of documentation of the mythological descriptions, beliefs, lifestyles and traditions of the Turks, as a former migrant settler nation, along with the tradition of establishing a state and social-ethical order according to the "cosmic" mythological thought in parallel with their conscience on the creation of the universe.

There are several opinions on the making of *The Epic of Oghuz Khan* in the Uyghur script. The epic starts with a taurus ornament which is immediately followed by the text. The topic has been quite the epic of taurus in ancient Turks. Taurus represented rebirththe beginning, the reign of the force through the ages. This taurus illustration at the beginning of the text has been interpreted by several researchers in different ways. While some suggest that the taurus illustration is Oghuz Khan himself, others claim that it is a symbolic picture of the creation of the earth in these interpretations. There are even researchers who claim that the taurus illustration is not Oghuz Khan, but his father. Aside from the beliefs that the taurus illustration at the beginning of the text is a representation of Oghuz Khan himself, or his father or the creation process, there are also arguments that the moon is the mother or father of Oghuz Khan, or even a hermaphrodite god, based on the statement of Moon Khan in the first lines of the text. Moon, one of the celestial cults of many cultures from primitive people trying to make a statement. The cult of the moon, each religion and each period has a separate importance. The moon that occur in the cult of ancient Turks, with the cult of the Goktengri is based on the very early period of the relationship. The moon is a strong emphasis on resources and is supported by ethnographic data. Taurus and the moon Turkish mythological Epic Oghuz-Kagan in the system properties by considering relations with the tiny taurus and the moon in the context of The identities and locations will be examined. However, the taurus and the moon side by side throughout the history of the mythical. The taurus and the mythical the moon together in the creation process always has been called. The moon in the shape of a crescent moon with the astral cult is the same as the taurus' horns. In this context, in *The Epic of Oghuz Khan* mythical deep in the layers is observed. This study will evaluate all such claims from a holistic perspective and shall consider the place and importance of the taurus and moon figures within Turkish culture.

Keywords: Epic of Oghuz Khan, Taurus, Moon, Father, Mother.

Giriş

Oğuz Kağan destanı üzerine destanın nasıl bir eser olduğundan diline kadar birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar pek çok farklı görüşleri de beraberinde getirmiştir. Uygur alfabesi ile yazılan Oğuz Kağan Destanı ile ilgili tartışılan temel birkaç konu bulunmaktadır. Metnin ilk satırının eksik olması Oğuz Kağan Destanına hem ayrı bir önem ve gizem kazandırmakta hem de üzerinde tartışmalara sebep olmaktadır. Destan ile ilgili ilk bilinmezlik metnin bir boğa/öküzün resminin işaret edildiği bir cümle ile başlamasından kaynaklanmaktadır. Zira, ilk cümlede işaret edilen boğa/öküz resmi kime aittir? Konu ile ilgili üç temel iddia bulunmaktadır. İlki, bu resim Oğuz Kağan'ın kendisi midir?; İkincisi, babasının resmi midir?; üçüncüsü, dünyanın yaratılmasını anlatan bir metnin sembolik bir parçası mıdır? Resimden başka diğer bir tartışılan konu ise hikâyede geçen Ayın, Oğuz Kağan ile anne veya baba olarak bağlantısıdır. Bu konuda da üç temel görüş beyan edilmektedir. İlki, ay, Oğuz Kağan'ın babası mıdır?; ikincisi ay, Oğuz Kağan'ın annesi midir?, üçüncüsü ise ay, çift cinsiyetli bir ilah mıdır? Destanın tartışılan temel konuları ilk üç satır ve boğa/öküz resminde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada hem boğa hem de ay ile ilgili görüşlere yer verilecek ve boğa ve ayın metin içindeki bağlamları değerlendirilecektir.

1. Boğa: Oğuz Kağan/Baba/Yaratılış Sembolü

Oğuz Kağan Destanı'nda boğanın Oğuz Kağan'ın kendisi, babası ya da yaratılış sembolü olabileceğine dair genel olarak üç farklı görüş mevcuttur. İlk iki görüş olan boğanın Oğuz Kağan'ın kendisi ya da babası olması iddiası genellikle beraber yürütülen bir tartışmadır.

"bolsun ğıl dep dediler. Anung angağu-su uşbu durur: (öküz resmi). Dakı mundın song sevinç dıpdılar." (Bang – Rahmeti, 1936, 10). "*Mundın song sevinç dıptılar kene künlerdin bir kün ay kağanınğ kösü yarıp bodadı irkek oğul doğurdu.*"(Bundan sonra sevindiler. Gene günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı [ve] bir erkek oğul doğurdu.) (Bang – Rahmeti, 1936, 11)

a)-b) Bahaeddin Ögel ve Abdülkadir İnan'a göre yukarıdaki ifadelerde geçen Ay Kağan Oğuz'un babası olan Kara Han'dır (Ögel, 2003, I/129; İnan, 1998, I/223) Bu tespitle birlikte Ay Kağan'ın Reşidüddin'in Oğuzname nüshasında Oğuz Kağan'ın annesi olduğu da belirtilmektedir. Buna göre Ay Kağan'ın doğurması şöyledir: "Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu." (Rahmeti ve Bang, 1970: 1). Yukarıdaki metinde de verildiği gibi destan metninin ilk satırından sonra boğa/öküz resmi gelmektedir. Bazı araştırmacılar için şekil ya Oğuz Kağan'ı ya da babasını temsil etmektedir. Denis Sinor'un "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülâhazalar" başlıklı makalesine göre, resim babasını temsil etmektedir. Zira, Oğuz Kağan'ın evliliklerinin hikayesi ile mukayese edildiğinde doğurmayı tasvir eden cümlelerin hiçbir geçiş olmadan evlenme akdinin tamamlanmasını bildiren cümleleri takip ettiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında el yazması nüshada eksik olan kısımların Ay ile Boğa'nın evlenmelerini tasvir ettikleri makul gelmektedir. Bu bakımdan "tağı mundın song sevinç dıpdılar" cümlesi düğünle alakalı bir cümledir ki, ardından "bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğurdu ve dünyaya bir erkek çocuk getirdi" haberi gelmektedir. Oğuz Kağan'ın sonraki iki evliliğinin anlatım sırası takip edildiğinde eksik cümlelerin Oğuz Kağan'ın babası Boğa'nın düğününün tasviri olduğu ileri sürülebilir (Sinor, 1950, 6-7). Jean Paul Roux da *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* adlı çalışmasında Oğuz Kağan'ı Sinor'un oğuz ve öküz sözcüklerini birbirine yaklaştırarak Oğuz'un "öküz kral" olduğunu iddia etmesine ve Bazin'in de Oğuz'u "Genç Boğa Han" olarak tanımlamasına (Roux, 2005, 327-328) dayanarak resmin her şekilde Oğuz Kağan ile baba ya da anne olarak ilgisinden ötürü Oğuz'u "genç bir boğa" olarak kabul etmektedir (Roux, 2005: 328). Ancak Roux, babası ya da annesidir gibi kesin bir ifade kullanmamıştır. Paul Pelliot'a göre Oğuz'un beden tasvirinde boğaya benzetilmesi tesadüfi olamazdı. Çünkü metnin ilk satırında bir öküz resmi vardı. Metnin ilerleyen satırlarında birden yetişkin hale gelen Oğuz'un fizik yapısını anlatan bölümden, onun öküz ayaklarına sahip olduğu öğrenildiğinde, efsanenin öküze yalnızca önemsiz bir ayrıntı olarak bakmadığı sonucunu çıkarılabilir (Pelliot, 1995, 9). Ahmet Bican Ercilasun da destan kahramanının adı olan *Oğuz'un öküz* ile bir ve aynı olduğunu düşünmektedir. Bu konuda Sinor'un dil dışı delil olarak ileri sürdüğü resmi, önemli bulan Ercilasun, Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*'nın başladığı cümleleri işaret ederek resimden sonra Oğuz'un annesi Ay Kağan'ın hamile kalmasına dikkati çeker. Buradan hareketle Sinor'u da tanık göstererek bu resmin ya Oğuz'u ya da babasını temsil ettiğini ve *Oğuz* adıyla *öküz* arasındaki ilişkiyi açıkça gösterdiğine kanaat getirdiğine değinir. Ercilasun, bu ilişkiye iki delil göstermektedir. Bunlardan birincisi *Şecere-i Terâkime*'de geçen "Oğuz Han Keyümers zamânında irdi" (Ölmez, 1996, 166) ibaresidir. İran efsanelerine göre Keyümers ilk insandır ve onun baş düşmanı da öküzdür. İkinci delil Boğaç Han adıdır. *Dede Korkut Kitabı*'nın ilk boyunun kahramanı olan Boğaç ile Oğuz Han arasında, başta Ziya Gökalp olmak üzere (Gökalp, 1339, 70-71; 1976, 104-105 alıntılan Ercilasun, 2015, 19) birçok araştırmacı ilgi kurmaktadır; yani Boğaç, Oğuz Kağan'ın Dede Korkut'taki yansımasıdır. *Boğaç* ile *öküz* arasındaki anlam paralelliği de açıktır (Ercilasun, 2008, 230-231; Ercilasun, 2015, 19). Ferruh Ağca da *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı Metin- Aktarma- Notlar- Dizin- Tıpkıbasım* adlı çalışmasında

Sinor ve Pelliot'u tanık göstererek resmedilen öküz ile resim arasında bağlantı kurulduğuna işaret etmiştir (Ağca, 2016, 127).

c) Destan metninde geçen boğa resminin yaratılışın sembolik resmi olduğu da iddia edilmektedir. *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü* adlı çalışmada, yaratılış miti ile doğrudan bağlantılı olan daha arkaik mitolojik varlık olan boğanın, çok iyi bir ustalıkla salnamelerden silinmiş olduğuna ve aslında İslami redaktenin boğa ve kurt gibi varlıkların çıkarılmasına sebep olduğuna inanan Fuzuli Bayat, böylelikle, boğa mitolojik varlığının da *Oğuz Kağan Destanı* metninde değil, tasviri bilgi de kaldığı için anlatılarda kalan arkaik kahramanlardan da farklı olduğuna vurgu yapmaktadır. Bayat'a göre, boğa mitolojik varlığının resmi Oğuz Kağan Destanı'nın yegâne yazma nüshasının birinci sayfasında ikinci ve üçüncü satırların arasında çizilmiştir. Metin dâhilinde Oğuz'un ayaklarının öküz ayaklarına benzetilmesi sadece şiirsel bir unsurdur ve kendinde kalıplaşmış bilgi yaşatan bedîi tasvir vasıtasıdır. Yazma nüshayı tetkik eden bilim adamları boğayı totem gibi kabul ettikleri için bu resmin Oğuz'a ait olduğunu söylerler. Boğa varlığının araştırılması ve ayrıca metnin dikkatle okunuşu bu fikrin doğru olmadığını gösterir (Bayat, 2006, 54).

Bayat, yazısının ilerleyen kısımlarında bu iddiası için *Oğuz Kağan Destanı*'nın ilk satırı olan "Bolsun kıl dep dediler" cümlesini ve bu cümleden sonra "anun angusu oşbu turur" cümlesi ve mavi renkli boğanın şekli işaret eder. Yazma nüshayı inceleyen bilim insanlarının, bu resmi totem olarak düşünüp, onun Oğuz'u sembolize ettiğini ancak meselenin esasının bilim insanlarının dikkat etmedikleri "Bolsun kıl dep dediler" cümlesi olduğunu ve bir dizi verilere göre bu cümlenin Oğuz'a ait olmadığını iddia eden Bayat, iddialarını üç maddede değerlendirmektedir (Bayat, 2006, 55).

İlk olarak, "bolsun kıl dep dediler" cümlesinden sonra yine "kene künlerden bir kün Ay Kağanın közü yarıp butadı erkek oğul toğurdı" cümlesi gelir. İkincisi, Oğuz, "bolsun kıl" emrinden sonra değil, günlerin bir gününde dünyaya gelir. Üçüncüsü, boğanın şekli Oğuz'un doğmasından sonra değil, ondan önce, "bolsun kıl" (olsun) hükmünden sonra çizilmiştir (Bayat, 2006, 55). Bayat, üç maddeyi şu şekilde açıklamaktadır.

Sade mantık da boğa şeklinin "bolsun kıl" hükmünü sembolize ettiğini bildirir. Resim Oğuz Kağan'a ait olsaydı hiç şüphesiz, onun dünyaya gelmesini haber veren cümleden hemen sonra çizilirdi. Öyle ki, destanın yazma nüshasında çizilmiş diğer iki resim (şungarın ve kıatın resimleri) bu hayvanların sözle tasvirinden sonra verilmiştir. Nihayet "anın anagusu oşbu turur" (onun şekli budur) cümlesi şungarla kıatın tasvirinden sonra gelir ve bundan hemen sonra hayvanların resmi verilir. Boğanın şekli ise "bolsun kıl" sözünden sonra çizilmiş ve mantıkî bakımdan sözün maddeleşmiş sembolik işareti olarak yorumlanabilir. Bu manada boğa varlığının tarihi-mitolojik semantiğini açmak için birinci cümlenin ("bolsun kıl") şerhini de vermek gerekir (Bayat, 2006, 55).

Oğuz Kağan Destanı'nda arkaik elementler çok iyi şekilde korunduğu için orada yaratılış olgusu (makro ve mikro kozmosun yaratılması) tesisçilik (boy atalarını ortaya çıkarıp, sosyal enstitüleri oluşturmak), devlet kurmak (bu artık tarihi katmandır) ön plana çıkmıştır. Göktürk yazılarında olduğu gibi *Oğuz Kağan Destanı*'nda da kozmogoni (yaratılış mitleri) netice gibi, yani bir cümle ile takdim edilir (Bayat, 2006: 55). "Olsun" emri ile sadece hüküm verilir ve hükmün maddî işareti resmedilir. Böyle bir özette boğanın resmini Oğuz'la bağdaştırmak doğal gelebilir. Ancak kozmogonik mit açık şekilde gösterir ki, boğa Oğuz'u değil, yeri sembolize eder (Bayat, 2006, 56).

Bayat, adı geçen eserindeki iddiasının en büyük delili olarak yeri yaratması ile aynı semantik sırada olduklarına vurgu yaparak Yaratılış olgusunun Şaman folklorundan alınmış V. Verbitskiy varyantında Ak Ana'nın Ülgen'e "ettim, oldu, de, etmedim olmadı, deme" diye öğretmesini ve W. Radloff varyantındaki Kayraka'nın "yer olsun" demesini göstermektedir. Her iki varyantta da birinci olarak yer yaratılır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda da tabii ki, umumî kanuna uygunluk göz önünde bulundurulmuş ve "olsun" hükmü ile yaratılan yerin resmi de (boğa) verilmiştir (Bayat, 2006, 56). Bayat, metnin girişindeki boğa resmini, "*Oğuz Kağan Destanı*'ndan çok satır çıkarıldığı için metni kaleme alan kâtip eski mitolojik dünya görüşünün yerini yardımcı vasıtalarla, meselâ resimlerle doldurmuştur. Boğa resmi de böyle mitolojik unsurlardan biridir" şeklinde açıklamaktadır. İslamiyet'te Dünya "Kün" emrinden sonra yaratılmıştır. Kuran'da Dünya'nın basamak basamak yaratılması takdim edilmemiştir. Yaratılış mitindeki su, ilk önce düzenli Dünya'dan önceki forumsuz, yapısız âlemi karakterize eder. Yaratılış mitlerindeki "etdim oldu" ya da "yer olsun" hükmü Oğuz Kağan Destanı'ndaki "bolsun kıl" emrine aynen benzemektedir. Yaratılış mitlerinde Ülgen'in, Kayrakan'ın dünyayı yarattıktan sonra ilk insanı yaratması, destan varyantında "bolsun kıl" hükmünden sonra Oğuz'un doğrulmasına dönüşmüştür (Bayat, 2006, 56). Özetle, Bayat, iddiasını kesin dil ile sonuçlandırarak, "Bolsun kıl" hükmü yerin, geniş anlamda dünyanın yaratılması işaret olduğu için ondan sonra çizilen boğa resmi Oğuz'un değil, Gök Tanrı'nın yarattığı dünyanın (somut olarak yerin) resmi olduğunun altını çizer. Oğuz Kağan Destanı'nda gök-boğa resminin birinci sayfada verilmesi de kozmogonik mitin bir kalıntısıdır. Bayat'ın destan

metninin yaratılış anlatısı ile ilgili olduğuna dair yorumlarına karşın Ahmet Bican Ercilasun, Oğuz Kağan'dan hareketle kâinatın yaradılışını temsil ettiğini savunmaktadır. Ahmet Bican Ercilasun, "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler" başlıklı makalesinde göğün, yerin ve kişinin yaratılması ile ilgili Radloff ve Verbitskiy'nin tespit ettikleri efsanelerin, Orhun abidelerinde (KT D 1) "üze kök tengri asra yağızır kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış" cümlesinde en sade biçimde ifade edildiğine dikkat çekmiştir (Ercilasun, 2002, 111; 1986, 13-16). Ercilasun, iddiası için Abdulkadir İnan'ı tanık göstererek Altay efsanelerinden Verbitskiy'nin tespit ettiği efsaneye gönderme yapmaktadır. Oğuz Kağan'ın doğumu (yaratılması) ile ilgili olarak Altay efsanelerinde de bir yaratıcı Tanrı vardır: Ülgen, Kuday veya Kayrahan. Bu Tanrı uçsuz bucaksız su üzerinde uçmaktadır. Yer, gök, ay ve güneş yoktur. Verbitskiy'nin tespit ettiği efsanede, Tanrı Ülgen "yer yaratılsın, dedi, yer yaratıldı; gökler yaratılsın, dedi, gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı. Daha sonra kişiyi yarattı (İnan, 2000; 19-20). Radloff'un tespit ettiği Altay efsanesinde önce Tanrı Kuday ile Kişi vardır. Tanrı, Kişi vasıtası ile yeri, dağları ve tepeleri yaratır (İnan, 2000, 14-19) Oğuz Kağan Destanı'nda çocukların doğuşunun ve adlarının kâinatın yaradılışını temsil ettiğini kabul eden Ercilasun, Oğuz Kağan'ın da Kişi'yi temsil ettiğini kabul etmektedir. Ercilasun'un açıklamalarına göre, Oğuz Kağan Destanı'na göre önce Kişi, sonra yıldızlar âlemi, sonra yeryüzü yaratılmıştır. Reşideddin'de yer alan Oğuz Han ile babası Kara Han arasındaki mücadelede de Altay efsanelerindeki Tanrı Kayrahan ile Kişi arasındaki mücadeleyi temsil etmiş olabilir. Oğuz'un sal yapan, araba yapan hüner sahibi beyleri de Altay efsanesinde, isimleri Budist panteonundan girmiş bulunan yardımcı ruhlardır. Maytere insanlara birçok şeyler öğretir, araba yapar, aş olacak otları tayin eder. Mangdaşire olta yapır, balık avlar; tüfek ve barut icat ederek sincap vurur (Ercilasun, 2002, 111; 1986, 13-16).

Ali Duymaz, "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabına Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler" başlıklı makalesinde destanda geçen boğayı değerlendirirken onun, yaratılış sembolü olduğuna dair fikir beyan etmez ancak başka bir ilahi açıdan boğayı ve Oğuz Kağan'ı değerlendirir. Duymaz' a göre, âdeta boğa, Tanrı'nın yeryüzündeki şekli ve gücünün yansımasıdır. Bu durumda Oğuz'un beden tasvirinde onun ilk ata, ilk dölleyici olarak kabul edildiğini, bu nedenle Tanrı'yla bağlantısı olan ve onun yaratma eylemini dünyada hâkim kılan öküzle benzetildiğini söylemek mümkündür. Oğuz'un doğumundan sonra vücut yapısının öküzle benzerlikler gösterdiğini ona ait olarak gösterilen resimden takip edebilmekteyiz. Buradan hareketle Oğuz'un vücudunda Tanrısal bir modelin yaratıldığını, onun ilk insan, neslin başlangıcını temsil ettiği yönünde mesajların çeşitli sembollerle verildiği sonucunu çıkarabiliriz (Duymaz, 2007, 52). Oğuz Türklerinin inançları incelendiğinde boğayı bir türeme veya ata simgesi olarak kabul ettikleri görülebilir. Bu sebeple boğa da, Oğuz Kağan'ın işareti olarak kabul edilmekteydi.

2. Ay: Anne/Baba/Çift Cinsiyetli İlah Sembolü (Yaratıcı Tanrı)

Oğuz Kağan Destanı'nda ayın Oğuz'un annesi, babası ya da çift cinsiyetli ilah sembolü veya yaratıcı Tanrı olabileceğine dair genel olarak üç farklı görüş mevcuttur.

a) Oğuz Kağan'ın babası resimdeki boğa olarak kabul edilirse annesinin kim olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Uno Harva, *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar* adlı eserinde birçok Türk kökenli halkın, güneşin dişi (Güneş Ana), ayın da erkek (Ay Baba) olduğuna inandıkları gibi, bazı efsanelerde de Ay Han ve Güneş Han'dan bahsettiklerine işaret etmektedir (Harva, 2014, 148). Ancak Sinor'a göre, Oğuz Kağan'ın annesi Ay'dır. Zira, Oğuz Kağan aya mahsus hususiyetler taşımaktadır. Bu iddiasını Oğuz Kağan'ın ilk evliliğinden doğan erkek çocuklarına verdiği Gün, Ay, Yıldız isimlerine dayandırmaktadır. Bu isimlendirmeyi tesadüf olarak görmediğine işaret eden Sinor, Oğuz'un ilk evliliğinin yıldızlara ait bir mahiyet gösterdiğine vurgu yapar. Sinor, ay ile boğa arasındaki münasebetleri Mezopotamya kaynaklı olarak yorumlamaktadır (Sinor, 1950, 10). Kağan adının bir kadına isnad edilerek kullanılmasını dikkate değer bulan Sinor, Pelliot'ı tanık gösterir ancak mevzuya herhangi bir yorumda bulunmaz. Sinor için, eril Boğa ile dişil Ay arasında cinsel ilişkinin kurulmasına rağmen Ay'ın hâlâ eril "kağan" unvanını taşıyor olması sorundur (Sinor, 1950). Pelliot'a göre cümle başında daha önce boşluk olduğu için, destanın ilk başı karanlıktır. Bu sebeple bir kadının neden qatun değil de qağan unvanı taşıdığı açıklanamamaktadır; bununla birlikte, bir kadın için de kullanılabilen qan, "han" biçimi yerine, burada eski qağan (=qa'an) biçiminin kullanılmış olması akla yakın görünüyor; Kırım Türklerinde ve Osmanlılarda prenses ve soylu bayanlar için "hanım" unvanının kullanılması da buradan kaynaklanmaktadır (Pelliot, 1995, 10). Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat ve Devlet* adlı çalışmasında Ay-Han/Ay Hanım gibi örneklerden hareketle Türkçede kadınlar için han ya da han-um onur payesi kullanıldığını ifade ederek Pelliot'un bu açıklamasını akıllıca bir çözüm olarak yorumlamaktadır (Divitçioğlu, 2005, 24). Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* adlı eserinde ayın, canlılığından ötürü bereket ve döllemenin simgesi olduğuna dikkati çekmektedir. Eliade'ya göre, ayın evreleri aracılığıyla kontrol edilen ve ölçülen zaman "canlı" bir zamandır. Sürekli biyokozmik bir görüneye -yağmur ya da bataklıklar, tohumlar ya da âdet dönemlerine- gönderme yapar. Çeşitli "kozmetik düzlemlerdeki" bir dizi görüngü ay ritminin etkisi altında ya da bu ritme göre birbiriyle iletişim içine girer. Örneğin en eski

zamanlardan, özellikle de neolitik çağlardan beri, tarımın keşfiyle birlikte, ay, su, yağmur, kadınların ve hayvanların doğurganlığı, bitkiler, ölümden sonra insanın kaderi ve erginlenme törenleri, aynı simgelerle birbirine bağlanırlar (Eliade, 2003: 168). Benzer düşünceleri Divitçioğlu da adı geçen çalışmasında ifade etmektedir. Ayın bereket getirme, döngüsel yaratılışı, tükenmez yaşamı temsil etme niteliği çok açıktır. Eliade'nın, aynı çalışmasında değerlendirdiği gibi, büyük bereket Tanrılarını temsil eden öküz boynuzları, tanusal Magna Mater'in ambleminin simgesidir. Neolitik çağda, ister ikonlarda ister öküz biçimli putlarda olsun, gördükleri her yerde büyük bereket Tanrıçasını işaret etmişlerdir. Oysa boynuz yeni ayın imgesinden başka bir şey değildir: öküz boynuzlarının, hilâle benzedikleri için ay simgesi olduğuna kuşku yoktur; bu nedenle iki boynuz, gök cisminin mükemmel evrimini temsil eden tam hilali temsil ediyor olmalıdır. Ayrıca bereket simgelerinin ay simgeleriyle birlikte var olması, tarih öncesi Çin uygarlıklarında da rastlanılabilir (Eliade, 2003, 175). Kuşkusuz kadınların adet görmesi, ayın kadınların ilk eşi olduğu mitinin yayılmasına katkıda bulunmuştur (Eliade, 2003, 177).

Ayın, yaşam, enerji ve yenilenme kaynağı ve ritimlerin düzenleyicisi olarak kabul edilmesi, tüm kozmik düzlemlerde gerçek bir ağ yaratmış, sonsuz çeşitlilikte olaylar arasında koşutluklar, benzerlikler ve paylaşımlar kurmuştur (Eliade, 2003: 180). Dünya efsanelerinin büyük bir bölümünde Ay ilahi dışıl, Boğa erildir. Ay, genellikle kadınların aybaşı dönemleriyle ve doğurganlıkla ilgilidir. Boğa ise eril gücü ve dolayısıyla dölü ile yeryüzündeki bereketi simgeler (Divitçioğlu, 2005, 24). Mehmet Kaplan da *Oğuz Kağan Destanı* adlı çalışmasında Oğuz'un annesini "Ay Kağan" adı ile belirtmektedir (Kaplan, 1979, 38).

b) Bazı araştırmalarda ise, ay'ın Oğuz Kağan'ın annesi olabileceği iddialarının yanında babası olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır. Bu iddiaların temel dayanağı Maniheizm ile ilişkilendirilmektedir. Çok geniş bölgelere yayılmış olan Türkler arasında Oğuz-Han'ın babası hakkında birçok ayrı anlatı vardır. Uygur harfli rivayette Oğuz'un babası, Ay-Kağan olarak geçmektedir. Batı Türklerindeki (İslami rivayette) anlatılara göre ise, Oğuz-Han'ın babası Kara-Handır. Bu ayrımı tamamen dini etkiye bağlayan Bahaeddin Ögel, eserinde Oğuz-Han'ın babasının ay olarak kabul edilmesini Maniheizm etkisi ile açıklamaktadır. Uygurlar, M. S. 763'ten itibaren Mani dinini kabul etmiş ve onun etkileri altına girmişlerdir. Nitekim Uygurların menşe efsanesinde de Mani dininin çok derin etkileri görülmektedir. Eski Türk dininde Gök ve Güneş birinci derecede öneme sahip idiler. Türkler, Mani dinini kabul edince, Ay birinci sıraya geçti. Çünkü Mani dininin prensiplerine göre ay, hepsinden önemli idi. Oğuz-Han'ın doğumundan bahsederken Uygur yazılı Oğuz destanı: "Bir-gün Ay-Kağan'ın gözleri aydın oldu. Bir erkek oğlu oldu," diye söze başlar. Türklerin bildikleri tek bir Ay-Han varsa, o da Oğuz-Han'ın ikinci oğlu olan Ay-Han'dı. Diğer hiçbir kaynakta böyle bir bilgi yoktur. Bu zamana kadar Türkler, Tanrıya "Gök-Tanrı" derler iken, Maniheizmin girişinden sonra "Ay-Tanrı" demeye başlamışlardır. Bundan önceki Türk hükümdarlarının unvanları hep Gök Tanrı ile başlarken, bundan sonra Uygur hükümdarlarının, "Ay Tanrı kut bulmuş..." vs. gibi başlıklarla adlandırıldığını görüyoruz (Ögel, 2003, 1/129). İsmail Taş da, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji* adlı çalışmasında Ay ve Güneş'e Maniheizmin de etkisiyle Uygurlar döneminde daha çok vurgu yapıldığına ve buna göre güneşin ve ayın, rotalarını yer merkezli olarak gerçekleştirdiğine dikkat çekmektedir (Taş, 2011., 218). Taş'a göre, Göktürkler döneminde kut veren bir varlık olarak Tanrı'ya vurgu yapılırken, Maniheizmin etkisiyle Uygurlar da durum değişmiş, artık güneş ve ay, kut veren varlıklar olarak kabul edilmeye başlamıştır (Taş, 2011, 218). Bununla birlikte Eberhard ve onunla benzer görüşü savunan araştırmacılar Uygurlardaki güneş ve ay kültürünün tamamen Maniheizm'e bağlanamayacağı fikrindedirler. Emel Esin, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü" başlıklı makalesinde FrAnkaraen'in ve Eberhard'ın araştırmalarına yer vererek ay ve güneş kültürünün, diğer gök kültürleriyle birlikte Çin'e pro-Türk Choular tarafından ithal edildiğini ancak ay ve güneşin, Hun kültürünün bariz bir özelliği olduğuna değinir. Buradan hareketle ay ve güneş kültürünün, mani dininden çok eski olan bu İç Asya geleneğine bağlı olabileceği kanaatine varır (Esin, 1968, 102). Taş'a göre, Uygurlarla birlikte ay ve güneş üzerine yüklenen dini anlam ve önem Maniheizmin etkisiyle biraz daha artmıştır. Taş, bu tespitine Maniheizm bir eser olan *Huastuanift*'u örnek göstererek eserde Kün Ay Tengri (Güneş Ay Tanrı), Tanrı yerine varmak için ilk kapı olarak kabul edildiğine işaret etmektedir. Uygurca metinlerde de görüldüğü gibi, güneş ve ay salt göksel cisimler değildir. Sık sık bu varlıklar Tengri niteliğiyle birlikte zikredilmektedir. Taş, bu nitelermelere *Irg Bitig* kitabını da örnek göstermektedir (Taş, 2011, 218). Ögel, aynı eserinde Ay-Han'ın baba figürü ile anılmasında destanın yazılış döneminin etkili olduğunu ifade etmektedir. Uygur yazılı Oğuz destanı, Çingiz Han'dan sonra yazılmış olmalıdır. Çünkü içinde "Nöker" vs. gibi, Çingiz-Han Devletinde kullanılan terimler de kullanılmıştır. Fakat, Çingiz-Han çağında yazılmış olan eserlerde, Oğuz-Han'ın babası hep "Kara-Han" olarak gösterilmiştir. Eser, XIII. asırdan sonra yazılmış olmalıdır. Destanın planı ve orijinal kopyası belki de Uygurlar Orhun nehri boylarında yaşarlarken, yani M.S. 840'tan önce meydana getirilmiştir. Ay-Han bu sırada Oğuz-Han'ın babası yerine geçmiştir. Aynı destanda bile Oğuz-Han, yaptığı konuşmada Tanrı'dan bahsederken, hep eski Türk geleneği ile "Gök-Tanrı" diye gelmiş ve "Ay-Tanrı" demek, yeni dinleri ne olursa

olsun, onlara zor gelmişti (Ögel, 2003, I/130). Bahaeddin Ögel, aynı eserinde Ay-Han konusundaki farklı yorumları eleştirmiştir. Bu eleştirilerden özellikle Rus Bernştam, nasibini almıştır. Bernştam'a göre Ay-Han, eski Babil İlahlarından "İştar" olmalıdır. İştar, bir Tanrıça ve Ay ilahı idi. Ona göre, Ay-Han, Oğuz-Han'ın annesi idi. Uygurlar onun baba tarafını unutmuş, anne tarafıyla tanışmışlar. Bunun için de Oğuz Han'ın annesi Ay-Han, ancak Babil ilahı İştar ile karşılaştırılabilir. Yine ona göre Ay-Han, kadınları koruyan Göktürk ana-Tanrısı "Umay" ile karşılaştırılabilir. Ögel, hafif bir küçümseme ve tenkit ile yapmış olduğu alıntılarında bütün bu düşüncelerin yanlış olduğu hatta Bernştam'ın eski Türkçe metni iyice okuyup anlayamadığı kanaatindedir. Ögel'e göre Bernştam'ın en temel hatası, "Bir erkek oğul doğurdu" cümlesini anlayamamış olmasıdır. Bu cümle, "bir erkek oğlu doğurdu" şeklinde düzeltilmelidir ve böyle anlaşılmalıdır. Destan gayet açık söylemektedir: "Ay-Han'ın gözü aydın oldu, bir erkek oğlu doğurdu". "Gözü aydın oldu" sözünü, Bang ile Arat da anlayamamış ve bu ifadeyi açıklamak için uzun örnekler vermişler ve derin bir incelemeye girmişlerdir. Burada Ögel, Rus Türkolog Aleksandr Mihayloviç Şerbak'ın Anadolu'daki "gözün aydın" deyimini vererek bütün meseleyi hallettiğine dikkat çekmiştir (Şerbak, 1959, 65 alıntılan Ögel, 2003, I/130-131).

Oğuz Kağan'ın annesi ve babasına ilişkin Roux da adı geçen çalışmasında "annesi babası kimdi?" diye sormuştur. Tek el yazmasındaki ilk satırların yok olmasını bu nedenle çok büyük talihsizlik olarak nitelendiren Roux, çizilen resmin bir boynuzlugile (bir boğaya) ait olduğunun kesinliğine vurgu yapmaktadır. Roux'a göre, bu acaba Oğuz'un babası mıdır, annesi midir? En azından dünyaya bir "erkek çocuk getiren" birisiydi (erkek ya da kadın). Bir eşi olmuş olmalı, çünkü efsanelerin çoğunda bir çift vardır. Aslında çoğul hal şu cümleyle ortaya çıkar: "Onlar neşelerini buldular." Acaba birçok hayvan, kurt, samur ve ayı mı söz konusudur? Roux, bu soruyu, "Böyle olsun varsın" şeklinde istek bildiren cümleyle kendi kendimize sorabileceğimiz soru gibi yanıtız kalmaya mahkûm olarak görmektedir (Roux, 2005, 326).

c) Divitçioğlu yukarıda adı geçen çalışmasında başka bir ihtimal olarak ayın çift cinsiyetli olmasından bahsetmektedir. Divitçioğlu, böyle bir ihtimale ihtiyatlı yaklaşmasına rağmen, göz ardı da edememiştir. Efsanelerin bazılarında ay/boğa, kadın/erkek, doğurganlık/bereket ikegölüğü o derece zıtlıkların birliği halini almıştır ki bu iki er birleşerek bir olmuştur. Ay'ın hilal haliyle boynuz benzemesi, bu bir oluşu pekiştirir. Örneğin, Mısır'da Osiris; yani Ay ilahı boğayla temsil edilir. Ur'da Ay ilahi genç ve güçlü bir boğadır. Filistin Musevilerinin Boğa-El tapınlarında Ay ile Boğa özdeşleşir (Divitçioğlu, 2005: 24). Divitçioğlu, adı geçen çalışmasında konuya farklı bir açıdan bakarak Ay'a hem dişi hem de erkek kimliği tanındığında olayın sarpa saracağı fikrindedir. Divitçioğlu'na göre, eğer dişil bir kendilik (ay) eril bir kendilikle (kağan) temsil ediliyor ve bu dişil-eril kendiliğin eril bir kendilikle (boğa) çiftleşmesinden bir çocuk (Oğuz) doğuyorsa bu, Ay'ın hermofrodit (erdişi) olması demektir. Bu ihtimali değerlendiren Divitçioğlu, Hindistan, İran, Güney Amerika ve Avustralya efsanelerindeki çift cinsiyetli ilahlara rastlanıldığını Minerva'nın, Jüpiterden doğması örneği ile vermektedir. Hatta Hristiyan geleneğine göre kadının, erkeğin kaburgasından yaratıldığını, XVI. Yüzyıl Memluk yazarlarından Ebul Bahr b. Abdallah'a göre Türklerin ilk atası bir mağarayı istila eden çamurdan yaratılmış Ayva (Ögel, 2003, I/485) olduğunu hatırlatmaktadır. Hem erkeğin hem kadının adlarının ay kökünden gelmesi Ay'ın erdişil kişiliği üzerinde düşünmemize vesile olabilir. Ayrıca, Oğuzname'deki Ay dişiyken, o halk etnolengüistiğinde erkektir (Ay dede). (Divitçioğlu, 2005, 25). Ay Ana simgesinin bakirelik anlamını içerdiğini de kaydetmekte yarar vardır. Büyük olasılıkla bakire olup babasız oğul doğuran mitolojik analar, mesela Anadolu'daki Kybele Ana, Babil'deki İştar Ana, Mısır'daki İsis Ana, Hristiyanlarda Meryem Ana, Ay Tanrının yerdeki antropomorflaşmış tipleridir. Hatta bakire Meryem Ana'nın daha önceki inançlardan kalma bir Ay Ana olduğunu söyleyenler de vardır. Oğuz metninde Ay Kağan, sadece Oğuz'u dünyaya getiren ana değil, hem de astral tasavvurlarda baş Tanrıdır. Oğuz Kağan'ın da babasının bilinmemesi ve Ay Tanrı tarafından doğurulması bakire Ay inancının Türklerin arasında da yaygın olduğunun göstergesidir (Bayat, 2005, 55-56) O halde Ay'ın zamanla yıldırım, zamanla yaratıcı kudret, zamanla bakirelik, zamanla erillik imgelerini bildirmesi bu astral kültürün geçirmiş olduğu gelişim ve etkileşim dönemleri ile ilgilidir. Mitolojik sistemde Ay, boğa, boynuz üçlüsünün ve bunların aynı anlam taşımasının bütün durumlarda korunması Ay astral motifinin temelde büyük bir değişiklik geçirdiğinin bir göstergesidir (Bayat, 2007, 277). Bayat'ın bu ifadeleri, ayı yaratıcı bir Tanrı; Oğuz'u da onun Tanrı oğlu olarak düşünülmesine imkân vermektedir.

Manas Destanı'nda da Ay kültürünün izlerine rastlamaktayız. W. Radloff varyantında Manas'ın Kuzey ülkelerde Kün Hanın kızı Altın-Ay'la evlenmesi ve Tanrı'nın emretmesi üzerine Altın-Ay'ın, Manas öldüğünde mezarda Manas'ın başının üzerinde beklemesi Ay'ın eski mevkiinden, ölümle ve ölüp dirilmeye ilişkisinden haber verir (Ögel, 2003, I/527). Ayın anne, baba ya da yaratıcı Tanrı olma ile ilgili görüşlere Ali Duymaz da "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabına Gözle İlgili Deyimler ve Söz Kalıpları" başlıklı bildirisinde özetle değinmiştir (Duymaz, 2004, 817). Arkaik zamanda insanlar, ayın her gün doğması ve batmasını doğum ve ölüm eylemlerinin sembolik bir yansıması olarak görmüştür. "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut

Kitabına Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler” başlıklı makalesinde Ali Duymaz’a göre de ay, doğuşu, batışı ve yeniden doğuşuyla doğumu, ölümü ve yeniden doğumu da işaret etmektedir. Ayın ortaya çıkışı şeklindeki kozmik hadisenin “doğmak” fiiliyle nitelenmesi de aslında ay ile doğum kavramı arasındaki semantik yakınlığı göstermektedir. Kısacası, ayın çok çeşitli sembolik anlamları içinde doğum da vardır (Duymaz, 2007: 52) Duymaz’ın da belirttiği gibi bu açılardan ay, doğum ve bereketi temsil etmenin yanı sıra bir ışık kaynağı olarak kadim zamandan beri kutsal sayılmıştır. Ali Duymaz’ın düşüncelerine paralel olarak Fuzuli Bayat da benzer ifadeler ile Ay kelimesini değerlendirmiştir. Ay kelimesi, Türkçe’de özellikle de Yakut Türkçesinde “yaratan, türeten” anlamlarında kullanılmaktadır. Tıpkı boğa gibi Ay da metaforikleşerek zamanla çeşitli anlamlar üstlenmiştir. Ay güzellik, temizlik, yeniden doğuş; boğa güç, kudret, hâkimiyet sembolleri ile uzun müddet Türk sözlü kültüründe varlığını korumuştur (Bayat, 2007, 275).

Kozmik Bağlamda Boğa-Ay Birlikteliği

Oğuz Kağan Destanında boğanın ayrı, ayın ayrı önemi olduğu görülmektedir. Bunun yanında kâinatın yaratılmasından bu zamana kadar geçen süreçteki mitsel olaylarda boğa ve ay birlikteliğine rastlanılmaktadır. Başka bir ifade ile destan metnindeki boğa ve ayın aynı sahnede geçmesi tesadüfi bir olay değildir. Bir mesaj verme kaygısı ile her iki güç bir araya getirilmiş ve kurgu bu iki gücün üzerinden başlatılmıştır. Nitekim Mircea Eliade da, boğa ile ayın tesadüfen bir araya gelmediğinden ve bilinçli bir kurgudan bahsetmektedir. *Dinler Tarihine Giriş* adlı çalışmasında Eliade, *Oğuz Kağan Destanı*’nın baş kısmında yer alan öküz sureti ile “ay kagan” ifadesi arasında bir ilişki olduğundan emin bir şekilde ayın sadece Türk mitolojisinde değil, pek çok mitolojide sulara ve yağmura hükmeden ve yeryüzüne bereket dağıtan, genellikle boğa ile eş tutulan bir gök cismi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu iki cisim arasında bir benzerlik kurulmasının nedenini hem ayın hilal hâlinin boğanın boynuzlarıyla benzerlik göstermesi ve her ikisinin dölleyici niteliklere sahip olmasına hem de boğanın da mitolojilerde gök Tanrılarının ve gücün simgesi olmasına bağlamaktadır (Eliade 2003, 102-107). Cahit Beğenç’e göre de boğa, üreme ve çoğalma kültürünün sembolüdür (Beğenç, 1967, 73) Eski Türklerde boğanın bilhassa “Gök Boğa” olarak nitelendirilmesi onun Tanrı ve hükümdarlarla ilişkili bir simge olduğunu göstermektedir (Çoruhlu, 1995, 54). “Boğa” Göktürklerde olduğu gibi Oğuzlarda da hükümdarın ve temsil ettiği gücün ve değerlerin simgesidir. Oğuzların bu simgeyi Göktürklerden devralmış olduğu görülmektedir (Çoruhlu, 2014, 136).

Boynuz Ay ilişkisi destanda boğa kültürü ile daha da kuvvetlendirilir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı’nın Uygur harfli yazma nüshasının birinci sayfasında boğa resminin yer alması, Oğuz’un doğarken ayaklarının boğa ayağına benzemesi, boğa kültürü ile ilgili eski dini inanç çerçevesinde gerçekleştirilir. Ay-boğa bağlantısına dair arkaik dönemlerden itibaren pek çok inanış bulunmaktadır. Bazı inanışlara göre ay ve boğa birbirlerinin yerine tasavvur edilmişlerdir. Bayat, Orta Asya mitlerine göre eski çağlarda Ayın, gök sakallı boğa şeklinde tasavvur edildiğine ve boğanın Ay’ı ve yeri sembolize etmesinin ikilik değil, aslında bir olan ayniyetinin iki muhtelif tarafı olduğuna işaret etmektedir (Bayat, 2006, 59-60). Oğuz daha eski mitolojik düşüncede artımı (çoğalmayı) sembolize eden Ay Tanrı’nın yerdeki simgesi olan boğa ile eşleştirilmiştir (Bayat, 2007, 190). Boynuz çok eski dini inançlarla, özellikle Ay merkezli inanç kültürü ile ilgilidir. Diğer taraftan Oğuz’un anasının Ay Kağan olması da eski Ay Tanrı inancının bu menşeye mitinde korunduğunun göstergesidir. Ay Tanrı kültürünün kalıntılarına arkaik destanlarla beraber Manas gibi klasik destanlarda da rastlamaktayız. (Bayat, 2007, 189-190). *Doğu Mitolojisi Tanrıların Maskeleri* adlı eserinde Joseph Campbell’e göre boynuzlu ay, boğa ile eş tutulmakta böylece boğa kozmolojik bir simge haline gelmekte, yer ve göğün alanlarını ve yasalarını birleştirmektedir. Böylelikle, varlığın bütün gizemi inek, boğa ve danalar metaforuyla şiirsel biçimde ifade edilmiş olmaktadır (Campbell, 2003, 48). Eski mitoloji sistemlerinde (Sümerlerde ve Türklerde) ölüp dirilen Ay Tanrı ve onun simgesi olan boğa birçok halklarca da kendilerine mal edilmiştir (Bayat, 2005, 58). Ay astral kültürünün yerdeki sembolik temsilcisi boğadır. Boğa ve boğa boynuzu, Ay’ın bilinen en eski simgesidir.

Sonuç

Oğuz Kağan Destanı üzerine yapılan araştırmalar genel olarak Uygur harfli metnin eksik olan giriş kısmında yoğunlaşmıştır. Yürütülen tartışmalar temelde iki ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar destan metninin başındaki boğa ve ay motifleri ile ilgilidir. Boğa resmi ile başlayan eksik kısım destanın hem yoruma açık hem de en merak uyandırıcı kısmını oluşturmaktadır. Diğer yandan Ay Kağan’ın “kağan” sıfatına rağmen doğum yapıyor olması metin üzerinde başka bir tartışma alanı oluşturmuştur. Destanda geçen boğa ve ayın her ikisi hakkında üç farklı görüş ileri sürülmüştür.

Boğa, Oğuz Kağan’ın kendisi midir?; babası mıdır?; dünyanın yaratılmasını anlatan bir metnin sembolik bir parçası mıdır? Ay, Oğuz Kağan’ın annesi midir?; babası mıdır?; çift cinsiyetli bir ilah başka bir ifade ile yaratıcı Tanrı mıdır? Bu soruların cevabının “şu olması lazım” şeklinde bir açıklaması bulunmamaktadır. Eldeki metnin giriş kısmının eksikliği akıllara cevapları olmayan bu soruları da

getirmektedir. Özellikle girişinin eksik olmasına rağmen tarihi-mitolojik belgelerle zengin olan bu destanın, Oğuz şuurunu yansıtmayı ayrı bir önem taşımaktadır. Tıpkı arkaik destanlar gibi *Oğuz Kağan Destanı*'nda da baştan sona kadar mitolojik yapı özellikleri görülmektedir. Hemen hemen bütün kültürlerin mitolojilerinde bulunan boğa ve ay ikilisi arkaik kültürlerden günümüze kadar gelmiş önemli birer figürdür. Boğa ve ay motifleri ile ilgili farklı görüşlerin varlığı destan metnindeki mitolojik yapının derinliği ile açıklanabilir. Oğuz Kağan Destan metninde boğa ve ayın kimliklerinin arkaik ve astral mit anlatılarına dayanması günümüze gelene kadar metnin katmanlı bir yapı oluşmasını sağlamıştır. Kimlikleri üzerine iddia edilen farklı görüşlerin her biri bu çok katmanlı yapının dayandığı mitik görüşlere göre açıklanmaktadır. Bu katmanların oluşmasında önemli bir evre de Maniheizm olmuştur. Uygurların Maniheizm dinine olan inançları da aya olan yaklaşım ve değer yargılarını değiştirerek aya ayrı bir önem katmıştır. Bu sebeple İslami rivayetinde Oğuz Kağan'ın anne ve babası üzerine tartışma yürütülmeyecek kadar net olan bilgi, Uygur rivayetinde dinin de etkisi belirsizlik göstermektedir. Bu bağlamda rivayetler arasında din farklılığı önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan destan metni incelendiğinde ayın kimliği boğaya göre daha bir belirsiz olarak görülebilir. Zira, boğa ister Oğuz Kağan'ın kendisi isterse babası olarak düşünülün her hâlükârda erkek kimliği ön plana çıkmaktadır. Ancak ay için durum benzer değildir. Ayın Oğuz Kağan'ın annesi, babası ya da yaratıcı Tanrı olarak cinsiyetsiz olması veya tam aksine çift cinsiyetli olarak düşünülmesi ayın kimliğini daha da karmaşık hale sokmaktadır. Ayın hem kadınlar için Aycan, Ayça, Aydan, Aynur, Aylin hatta daha mitik kökenli adlar olan Umay, Ayısıt (Ayzıt) gibi hem de erkekler için Aykut, Ayhan, Aydın, Aytaç hatta yine mitik kökenli bir ad olan Aybars, Kutay gibi adlandırmalarda kullanılıyor olması ayın kimliğini daha da belirsiz kılmaktadır. Ancak ay ile ilgili üçüncü iddia olan ayın yaratıcı Tanrı olması fikrini de kuvvetlendirmektedir. Her iki figür de yapısalcılık, psikanalitik, göç, göksel mit kuramları gibi birçok bakış açısı ve disiplini ile açıklanabilecek derinliğe sahiptir. Nitekim bu çalışma ile her bilim insanının kendi bakış açısına ve disiplinine göre konuyu değerlendirdiği görülmektedir. Aynı ayrı hem boğa hem de ay üzerine sayfalarca bilgi ve doküman yazılabileceği gibi mitik anlamda ikisinin birlikteliği ile ilgili de sayfalarca literatür bulmak mümkündür. Ancak konunun sınırlılığı açısından boğa ve ay figürlerinin mitik arka planlarının özü verilmeye gayret edilmiştir. *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki boğa ve ay ile ilgili bütün görüşlerin derli toplu verilmeye çalışıldığı bu makale ile destan metnindeki boğa ve ay figürlerinin işlevleri de bütüncül bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağca, Ferruh (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı Metin- Aktarma- Notlar- Dizin- Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Bayat, Fuzuli (2005). *Ay Kültürünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*. Ankara: 3Ok Yayıncılık.
- Bayat, Fuzuli (2006). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Beğenç, Cahit (1967). *Anadolu Mitolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Campbell, Joseph (2003). *Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.
- Çoruhlu, Yaşar (1995). Türk Sanatı'nda Görülen Boğa (Öküz, İnek) Figürlerinin Sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mayıs, S. 101, s. 53-60.
- Çoruhlu, Yaşar (2014). *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dini ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Divitçioğlu, Sencer (2005). *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat ve Devlet*. Ankara: İmge Yayınları.
- Duymaz, Ali (2004). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabına Gözle İlgili Deyimler ve Söz Kalıpları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 1*, 20-26 Eylül 2004, s. 815-830, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duymaz, Ali (2007). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabına Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler. *Milli Folklor*, C.19, S.76, s. 50-58.
- Eliade, Mircea (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabaalçı Yayınları.
- Eliade, Mircea (2006). *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a Daçya ve Doğu Avrupa Folkloru ve Dini Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Çev.: Ali Berktaş), İstanbul: Kabaalçı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1986). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1988, 13-16.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler. *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, (Haz. Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2008). Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine. *Türk Kültürü*, 2008/2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 230-231.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2015). Oğuz Adının Etimolojisi. *5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, (Ed. Tufan Gündüz, Mikail Cengiz), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s.15-20.
- Esin, Emel (1968). Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü. *II. Türk Kültürü*, Ağustos S. 70. 87-115.
- Esin, Emel (1985). 'Kotuz' İkinci Kök-Türk Sülalesinin 'Tamga'sı'. *Erdem*, C. 1, S. 1 (Ocak), Ankara, s.129.
- Harva, Uno (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İnan, Abdülkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler. C.1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1979). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, Bahaeddin (2003). *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar C.1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Zuhâl Kargı (1996). *Ebul Gazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Pelliot, Paul (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. (Çev. Vedat Köken), Ankara: TDK Yayınları.
- Roux, Jean Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabaalçı Yayınları.
- Sinor, Denis (1950). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Mülâhazalar. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (Çev. Ahmet Ateş), C. IV, 30 Kasım, S. 1-2, s. 1-14.
- Şerbak, Aleksandr Mihayloviç (1959). *Oğuz-nâme*. Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.
- Taş, İsmail (2011). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ziya Gökalp (1339). *Türk Töresi*. İstanbul.
- Ziya Gökalp (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul.